

Херсонские епархиальные ведомости. Оп. 73. 1887. № 11. С. 87.

8. Религиозно-просветительские чтения в г. Одессе для интеллигенции. Херсонские епархиальные ведомости. Оп. 66. 1907. № 7. С. 238–241.

9. Херсонские епархиальные ведомости. Оп. 66. 1887. № 24. С. 379.

10. Циркуляр по Одесскому училищному округу. Оп. 192. Одесса: [б.и.], 1899. С. 105–420.

11. Чехов Н.В. Народное образование в России с 60-х годов XIX века. М.: Кн. Изд-во Польза, 1912. 41с.

12. Что сделало духовенство для народного образования за период 1884–1905гг.?: Известия и заметки. Херсонские епархиальные ведомости. Оп. 66. 1907. № 8. С. 275–277.

13. Шитюк М.М., Щукин В.В. Еврейское население Херсонской губернии в XIX – начале XX веков. Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2008. С. 95–143.

УДК 378.017.4

ТУРИЗМ: НАУКОВІ РОЗВІДКИ ПОНЯТТЯ

Панчук А.П., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання
Рівненський державний гуманітарний університет

Панчук І.В., старший викладач
кафедри теорії та методики фізичного виховання
Рівненський державний гуманітарний університет

У статті подано сутність феномену основного поняття – туризм. Зазначено, що туризм – вивчення навколишньої природи, життя і праці людей, суспільних відносин, яке формує їхні погляди, переконання, створює активне ставлення до всього, що допомагає виховувати характер. Стверджується, що туризм виявляє своє антропологічне значення. Насичений філософським, людиноцентрованим змістом, туризм справляє розвивальний і збагачуючий вплив на особистість.

Ключові слова: туризм, екскурсії, мандрівки, туристичні походи.

В статье представлена сущность феномена основного понятия – туризм. Отмечено, что туризм – изучение окружающей природы, жизни людей, общественных отношений, которое формирует их взгляды, убеждения, создает активное отношение ко всему, что помогает воспитывать характер. Утверждается, что туризм оказывает свое антропологическое влияние. Насыщенный философским содержанием, туризм оказывает развивающее и обогащающее влияние на личность.

Ключевые слова: туризм, экскурсии, путешествия, туристические походы.

Panchuk A.P., Panchuk I.V. TOURISM: SCIENTIFIC RESEARCH CONCEPTS

The article presents the essence of the phenomenon of the basic concept – tourism. It is noted that tourism is a study of the surrounding nature, human life, social relations, which forms their views, persuasion, creates an active attitude to everything that helps to cultivate character. It is claimed that tourism has its anthropological significance. Enriched with philosophical content, tourism has a developing and enriching influence on the person.

Key words: tourism, excursions, travels, hiking trips.

Постановка проблеми. Туризм є тією сферою комплексного задоволення потреб людини, в якій відбувається прискорений розвиток і вдосконалення цих потреб, стимулюється творча енергія людини, розширюються горизонти її світогляду, глибше усвідомлюються базові життєві та культурні цінності, зростає відчуття свободи буття і творчості.

Отже, **мета статті** – розглянути поняття «туризм» у наукових дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності, змісту, основних напрямків, форм, методів туризму досліджуються М. Биржаковим, Л. Вяткіним, В. Гано-

польським, В. Кізімою, А. Конохом, М. Ко-стрицею, М. Крачилом, В. Куриловою, В. Обозним, В. Остапчуком, В. Пазенком, В. Федорченком та ін. Науковці розглядають філософські засади туризму, його культурологічні потенції, можливості формування толерантності та взаєморозуміння на різних рівнях розвитку суспільства; акцентують на його позитивному впливові на світовідчування, погляди, переконання індивіда.

Виклад основного матеріалу. Туризм – це людське підприємництво, до якого людина вдається аби задовольнити свої світоглядні та духовні потреби, пізнати навколишній світ, реалізувати свою особистість

у просторі «іншого»: інших культур, звичаїв, способів життя.

Термін «туризм» з'явився в англійській літературі на початку XIX ст. для позначення екскурсії або мандрівки, які завершувалися поверненням до місця їх початку [1].

Однак організовані мандрі з метою пізнання культури і природи інших народів існували ще у стародавньому світі. Так, у VI ст. до н.е. стародавні греки і римляни здійснювали мандрі в Єгипет, де їх цікавила стародавня історія, культура, незвичайна природа, чудові єгипетські споруди.

Першим грецьким туристом був Геродот, який описав свої численні мандрі у дев'яти книгах. Друга книжка присвячена Стародавньому Єгипту, який він відвідав після 459 р. н.е.

Багато мандрували стародавні греки і по своїй країні (поїздки в Олімпію на олімпійські ігри), здійснювали далекі мандрівки до цілющих джерел, а також до святих місць.

Цілеспрямований розвиток туризму як засобу фізичного і духовного становлення людини припадає на епоху Відродження (XV – XVI ст. ст.). Ці питання набули висвітлення у працях Х. Вівеса, М. Монтеня, Т. Мора, Ф. Рабле, Е. Роттердамського, які відводили особливе місце використанню походів у формуванні особистості [6, с. 5–7]. Такі прогулянки вони називали екскурсіями. Особливий внесок в обґрунтування важливості походів і мандрівок у вихованні молоді зробив В. де Фельтре, який вважав, що багатоденні походи є цінним засобом формування у молоді фізичних, моральних і морально-вольових якостей. У створеній ним школі (1425 р.) у Мантуї він запровадив вправи, характерні для руху на місцевості; разом зі своїми учнями здійснював багатоденні походи у передгір'я Альп.

Велику увагу надавав туристичним походам як засобу виховання педагог Г. Гамерариус («Розмови про фізичні вправи»), італійський професор медицини І. Меркуріаліс («Види фізичних вправ»). Як засіб оздоровлення людини туристичні походи практикувалися у семінаріях єзуїтів [1].

В епоху Просвітництва (XVII ст.) туристичні походи розглядалися як вагомий засіб патріотичного виховання молоді та зміцнення її здоров'я (Ж.-Ж. Руссо та ін.), що сприяло подальшому розвитку туризму. У своєму вченні «Познання природи і стремління к выработке норм естественного поведения» Ж.-Ж. Руссо обґрунтував важливість пішохідних мандрівок для розв'язання оздоровчих завдань, розвинув теорію про значущість мандрівок у справі виховання, розкрив цілі та завдання мандрівок, їх взаємозв'язок з іншими виховни-

ми засобами. Його теорія була доповнена працями німецьких педагогів І. Зельцмана, І. Мутса-Мутса, Ф. Яна [1].

Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. в європейських країнах деякі вчителі у роботі з учнями використовували піші прогулянки і поїздки у визначені місця, розташовані поблизу. У другій половині XVIII ст. у Західній Європі почали створюватися своєрідні центри туризму.

Подальший розвиток туризму пов'язаний з необхідністю організації і проведення тривалих мандрівок для розв'язання пізнавальних завдань, зокрема з вивчення віддалених важкодоступних куточків земної кулі. З метою вдосконалення рухових умінь і навичок учасників цих мандрівок, з ними проводилася попередня підготовка, перевірялася соціально-психологічна відповідність і узгодженість. Отже, виникають своєрідні методичні прийоми і правила підготовки мандрівок та експедицій; відбувається накопичення й узагальнення досвіду складних походів і мандрівок з виховною метою.

Однак, хоча багатоденні походи та експедиції мали прикладний характер, їхні цілі і завдання були дещо обмеженими. З часом характер і зміст походів та мандрівок збагачується, вони починають розглядатися як ефективні засоби фізичного виховання, спроможні вирішувати освітні, виховні та оздоровчі завдання. У цей період здійснюється розподіл мандрівок за окремими видами, проводиться класифікація маршрутів, що «стало підґрунтям для формування туризму у певну систему, яка існує і сьогодні» [6, с. 10].

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. у країнах Західної Європи започатковується рух «Назад до природи», що стало передумовою спроб обґрунтувати практичне застосування мандрівок з метою фізичного вдосконалення людини. Створюють регіональні спілки прихильників туристичних мандрівок [6, с. 12].

Перші самодіяльні туристичні організації з'явилися у різних країнах приблизно в один і той самий час (у другій половині XIX ст.) у вигляді альпійських клубів і товариств. Перший такий клуб виник в Англії (1857), потім в Австрії (1862), Італії, Швейцарії (1863), Німеччині (1869).

У 1877 р. в Ялті лікар В. Дмитрієв організував Гурток любителів природи, гірського спорту і Кримських гір, який став базою Кримського гірського клубу з правлінням в Одесі. Своє завдання цей клуб убачав у науковому вивченні місцевості, місцевих галузей сільського господарства, в охороні природи та всіляких пам'яток. Одночасно подібні клуби створюються й в інших містах [1].

У 1895 р. за ініціативою віденської газети „Arbeiterzeitung” було відкрито туристичне товариство „Die Naturfreunde” («Друзі природи»). Незабаром були створені перші гуртки товариства за межами Австро-Угорщини, розповсюдження яких викликало створення у Відні у 1908 р. Міжнародного центру туризму.

У 1895 р. виникає Російське товариство туристів, яке об'єднало значну кількість аналогічних товариств, які існували на теренах Російської імперії [1].

Відомий український письменник І. Франко (1856–1916) у 1883 р. організував «Кружок для влаштування мандрівок по іншому краю». Створена у Львові у 1898 р. при науковому товаристві ім. Т. Шевченка етнографічна комісія за активної участі І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Колесси, Ф. Вовка зібрала багатий матеріал, надрукований у 38 томах «Етнографічного збірника» та 20 томах «Матеріалів до української етнології» [11].

У 1900 р. виникає Санкт-Петербурзьке гірське товариство, яке створювало туристичні притулки, розробляло маршрути, сприяючи пропаганді та розвитку туризму у Росії [6, с. 12–13].

На початку ХХ ст. у деяких державах Західної Європи (Німеччина, Данія, Бельгія) поширився рух «Мандрівні школярі», статут якого передбачав включення суворих похідних умов для виховання молодого покоління. Членами цих товариств були діти із заможних родин.

Після жовтневих подій 1917 р. у Росії циркулярним розпорядженням Наркомосу школи зобов'язувалися проводити заняття просто неба, улаштовувати екскурсії для підвищення ефективності виховання молодого покоління.

На початку 1918 р. при Департаменті позашкільної освіти Міністерства народної освіти створюється Екскурсійний відділ, до якого входили І. Крижанівський, С. Русова, П. Солуха та Є. Шегаєвський.

У 1925–1926 рр. створюється товариство «Радянський турист», яке займалося організацією далеких поїздок, масовок на поїздах і пароплавах. Це було акціонерне товариство, членами-пайщиками якого були радянські профспілкові й господарські організації, котрі матеріально забезпечували мандрівки. Воно відіграло важливу роль у становленні туризму. Однак за змістом своєї роботи це товариство не задовольняло керівні партійні органи. Для усунення цього недоліку 8 березня 1930 р. Рада Народних Комісарів прийняла постанову «Про злиття акціонерного товариства «Радянський турист» і Товариства пролетарського туризму і створення Всесоюзного добро-

вільного товариства пролетарського туризму та екскурсій (ТПТЕ)».

Протягом 20-х – початку 30-х рр. туризм посів провідне місце у роботі багатьох науково-дослідних кафедр, до яких залучалися чисельні загони студентів та аспірантів. На жаль, ця робота була згорнута через безпідставне звинувачення як провідних фахівців, так і цілих напрямів досліджень у націоналізмі [7, с. 717].

З 1930 р. працювало Українське товариство пролетарського туризму і екскурсій, а з 1936 р. – Українське республіканське туристсько-екскурсійне управління (УРТЕУ).

З квітня 1932 р. у Москві відбувся Перший Всесоюзний з'їзд ТПТЕ, у роботі якого взяло участь 290 делегатів. З'їзд визначив завдання радянського туризму і його зв'язок із соціалістичним будівництвом.

У 1936 р. рішенням Раднаркому Товариство пролетарського туризму та екскурсій було ліквідовано, а туризм передано у підпорядкування Всесоюзного комітету у справах фізичної культури і спорту.

У 1940 р. були введені туристичні звання і оголошено масовий похід маршрутами бойової слави громадянської війни.

У повоєнні роки туризм набуває подальшого розвитку; розвиваються і вдосконалюються туристичні маршрути [7].

Серед науковців не існує однозначного погляду на сутність туризму. Наприклад, О. Остапець розглядає туризм як «засіб гармонійного розвитку..., що реалізується у формі відпочинку і суспільно корисної діяльності» [9, с. 27].

На думку В. Курилової, туризм є «найбільш комплексним засобом виховання здорової і загартованої людини. Він навчає колективізму, дружбі, товарищескості, дисциплінованості, самодіяльності, ініціативі, працелюбності, взаємодопомозі. Туризм розширює кругозір, збагачує духовне життя, є чудовим засобом пізнання краси природи» [6, с. 6–7].

Як суспільне явище, якому властивий дуалізм (подвійність) внутрішньої природи, «особливий, масовий різновид подорожей, а також діяльність з організації і здійснення цих подорожей» тлумачать туризм Н. Зволинська та В. Маслов [3, с. 24].

У документах Всесвітньої туристської організації, Статистичної комісії ООН під туризмом розуміються «всі види діяльності людей, які подорожують чи перебувають у місцях за межами їх звичайного середовища <...> з метою дозвілля, бізнесу чи в інших цілях» [8, с. 645].

Законом України «Про туризм» визначається туризм як тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання в оздоровчих,

пізнавальних або професійно-ділових цілях без оплачуваної діяльності [2].

У дослідженні А. Коноха туризм синонімізується з тимчасовим і добровільним виїздом людини «у вільний час з місця свого постійного проживання з метою активного відпочинку, у процесі якого вона формує, зміцнює своє індивідуальне здоров'я, фізично розвивається, реалізує різні потреби й інтереси і не займається оплачуваною трудовою діяльністю» [5, с. 35].

Згідно з визначенням О. Лукашевича, туризм – це соціальний інститут, сфера соціальної діяльності, компонент соціального способу життя, що впливає на розвиток і формування суб'єкта туризму – туриста [7, с. 533]. Як соціальна діяльність туризм передбачає розвиток та вдосконалення інтелектуальних і фізичних якостей і здібностей людини, є складовою культури, сукупністю духовних і матеріальних цінностей, які створюються і використовуються суспільством з метою розвитку людини [7, с. 562].

В аксіологічному розрізі туризм визначається як «спільний, постійний, доступний рекреаційний засіб доставки особистості по альтернативних просторово-часовим маршрутам до природного і культурного надбання» [12, с. 498]. Завдяки туризму здійснюється соціалізація особистості, формується її соціальний досвід за допомогою різновекторного аксіологічного простору: природної та культурної спадщини [12, с. 499].

Ядром ціннісних вимірів людської істоти, епіцентром її екзистенції є свобода, а подорожі, відвідування, тривалі та короткочасні, – засобами її прояву. Ця теза визначає концептуальну сутність наукової розвідки В. Федорченка, якій переконливо доводиться, що туризм є не тільки одним із важливих проявів свободи сучасної людини, а й, найголовніше, суспільним простором, в якому здійснюється її особистісна самореалізація. Ця констатація вченого тим вагоміша, що її автор – професіонал туристської справи, відомий діяч у галузі туристської освіти та фахової педагогіки [11].

Розкриваючи у філософсько-світоглядному аспекті сутність феномену туризму, пропонуючи його «субстративні виміри» В. Кізіма справедливо наголошує на багатих соціальних потенціях туризму – він впливовий чинник культурної соціалізації молоді, упорядник суспільного простору, інфраструктури людського буття, починаючи з організації робочих місць, закінчуючи породженням якісно нових соціальних ролей, професій, роду занять та форм змістовного дозвілля [4].

Завдяки туризму здійснюється пізнання природи, країн і народів, туризм відкриває

людині все, що криється за горизонтом. Шукачі, мандрівники, туристи – брати-близнюки по духу, вони справжні паломники пізнання, причому пізнання багатогранного, «барвистого», змістовного. Мандрівники – першовідкривачі нових земель, чудес у природі, пам'яток давнини, духовної єдності людства.

Туристична подорож – ефективний засіб культурного збагачення особистості. Туристи уподібнюються бджолам: вони збирають нектар культури з квіток досвіду всіх народів. Займаючись туризмом, людина отримує потрібне задоволення від подорожі [4, с. 107].

Подорож – це лише один із проявів діяльності людини, ілюстрація її мандрівничого способу життя. Людина, що подорожує – це не просто «споживач туристського продукту», що пересувається у просторі та часі, а особистісна індивідуальність, яка протягом мандрівок, поїздок, походів прилучається до світу природи і культурних артефактів, до «ціннісних галактик» інших країн, народів, людей. Саме така особистість, за словами В. Пазенка, утворює епіцентр філософських рефлексій туризму. Саме особистість, тобто індивід, який здатний не просто споглядати світ або споживати його, використовувати, у тому числі у варварський спосіб, а милуватися ним, освоювати і засвоювати багатства природи і культури, перетворюючи набуті знання і враження у надбання власної духовності [10, с. 19].

Туризм є ефективним засобом реалізації людських цінностей, насамперед таких, як вибір, свобода, гідність, зацікавленість, бажання, дружелюбність, самоідентифікація, самореалізація тощо. Аксіологічний аспект туристської діяльності є одним із вагомих визначників філософії туризму. Результатом навіть короткотермінових поїздок є поглиблення власних уявлень про цінності спілкування, щирість, відкритість, толерантність, справедливість. Залежно від наслідків контактів відбувається певна корекція ціннісних орієнтацій індивіда, перегляд власних уявлень про переваги чи вади «відмінного від твого» способу життя. Адже кожна людина насправді є мірою всіх речей, як тих, що існують, і вона може їх спостерігати і споживати, так і тих, які не існують, але вони їй потрібні. Високого гуманістичного значення у наслідок ціннісного опанування світом набуває формування комунікативної культури особистості, культури спілкування, взаємоповаги, взаємодії [1].

Власними, виключно багатогранними можливостями туризм здатний розв'язувати цілу низку взаємопов'язаних проблем високого суспільного звучання. Одна з них – забезпечення інтеграції нашого «розірва-

ного світу», сприяння посиленню тенденцій солідарності, комунітаризма.

Туризм є важливим чинником поступу суспільства. Концепція сталого розвитку – нове слово у сучасній соціальній філософії, філософії політики, суспільствознавстві у цілому. Вона вносить серйозні корективи у теорію прогресивного вдосконалення, істотно доповнює уявлення про перспективи сучасної цивілізації. Фахівці зазначають, що у багатьох відношеннях світ туризму еволюціонує швидше, ніж інші частини соціуму. Зміни, що відбуваються у ньому, суттєво впливають на інші сфери суспільного життя, зумовлюючи радикальні метаморфози, насамперед у різних секторах економіки, культури, інформації [5, с. 40].

Висновки. Отже, наведені визначення сутності туризму, висловлені науковцями погляди на його зміст та важливість для формування та розвитку особистості дають змогу твердити, що туризм може виступати важливим засобом виховання студентської молоді. Підтвердженням слушності цієї думки можуть бути характерні ознаки туризму, до яких відносимо: можливість безпосереднього ознайомлення з історичними і культурними пам'ятками українського народу; відвідання й активне пізнання різних місцевостей Батьківщини; емоційно-позитивний вплив на формування національної свідомості і самосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ганопольский В.И., Безносиков Е.Я., Булатов В.Г. Туризм и спортивное ориентирование на местности:

учебник для ин-тов и техникумов физ. культуры. М.: ФиС, 1987. 163 с.

2. Про внесення змін до Закону України «Про туризм»: Закон України від 18.11.2003 № 1282 – IV. Український туристичний вісник. 2004. № 1. С.18–34.

3. Зволинская Н.Н., Маслов В.И. Квалификационная характеристика специалиста по физической культуре и спорту. М.: Физ. культура и спорт, 1990. 62 с.

4. Кізіма В.В. Субстанційні виміри феномену туризму. Філософські нариси туризму: науково-навчальне видання. К.: Український Центр духовної культури, 2005. С. 100–122.

5. Конох А.П. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». К., 2007. 549 с.

6. Курилова В.И. Туризм: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. 2114 «Физ. Воспитание» и 2115 «Нач. воен. обучение и физ. Воспитание». М.: Просвещение, 1988. 224 с.

7. Лукашевич О.М. Психологія туризму. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму. К.: КУТЕП, 2008. С. 521–563.

8. Маскон М.Х., М. Альберт, Ф. Хедоури Основы менеджмента: пер. с англ. М.: Дело, 1992. 702 с.

9. Останець А.А. Педагогіка туристско-краєведчої роботи в школі. М., 1985. 128 с.

10. Пазенок В.С. Філософія туризму. Філософські нариси туризму: наук.-навч. видання. К.: Український Центр духовної культури, 2005. С. 14–35.

11. Федорченко В.К., Костюкова О.М., Дворова Т.А., Олексійко М.М. Історія екскурсійної діяльності в Україні. К., 2004. 315 с.

12. Фоменко Г.С., Цехмістєрова Г.С., Скрипник М.І. Концептуальні засади педагогіки туризму. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму. К.: КУТЕП, 2008. С. 485–520.